

Мирољуб Ђерић

Човек са дурбином у историјском процесу

Борислав Пекић је припадао оном нашем не одвећ честом типу књижевника-интелектуалаца који су скупо плаћали своја уверења, чији живот потврђује једно старо опажање да, у малим народима нарочито, вредност начела зависи од јачине индивидуалних трпљења због тих начела. Борислав Пекић је имао начела, трпео због њих, проносио их са неком врстом гордости и једноставне лакоће; као човек који је знао свој задатак и по унутарњем закону истрајава на његовом испуњењу.

Као млад човек, знамо, страдао је због својих уверења, подневши дугогодишњу робiju; као човек зрелих година, прихватио је самосвесно, вољно, велико бреме стварања саге о Његованима једног од најобимнијих дела литературе; додамо ли томе живе узбудљиве књиге сведочења, *Године које су појели скакавци*, и не мали број књига о литератури стварности, имаћемо пред собом личност-грађевину, личност која се не штеди, следећи високе захтеве, највише у свом домену, показује у којој мери човек својим избором, може бити и бива-Антисудбина.

У том смеру, Борислав Пекић представља образац чисте остварености, једног скоро сублимног кретања живота који спаја етичко и стваралачко, одговорност за "целину људског проблема", како би рекао Томас Ман, и одговорност за стваралачки агенс у себи (којег је он интензивно био свестан). Па ипак, књижевност је била његов бедем, његов град, стена његова, да се послужимо тим билиjsким речима па и кад је освајао у области етичког сјајне резултата, опирајући се резонима силе, брахијалности, његова истинска освајања *вредности* остварена су у домену креације. Она, креација, обухвата напор пролазне честице, што се зове јединка, и снагу великог света и времена у које је јединка загњурена. Како, на том општијем плану, игледа стваралачки профил Борислава Пекића?

Помозимо се овом приликом, луцидним и прецизним записом његовог пратиоца у литератури и пријатеља Борислава Михајловића - Михиза: "Борислав Пекић није, и никада није, само проповедач људских судбина, он је увек и писац моралних, интелектуалних, политичких, историјских проблема који су те судбине изазвали. Зато је сваки Пекићев текст чврсто уgraђен у парадоксалну интелектуалну конструкцију. У основи скептик моћне имагинације, Пекић човека види набијеног на колаца историје, са којег се једновремено трза, церека и вапије. Као сваки мудар човек, Пекић историју, разуме се, схвата широко: и као политику, економику, морал, мирис, боју и стил епохе, као след традиције и иновације, као занат чак, струку, род, породицу, генос и за једину константу држи вечиту расеклину двострукс, кентаурске човекове природе, страсти и логике, морања и непристајања, приземног и мистериозног. Отуд у Пекића који не трипи површину и импровизацију, толико података, толико обавештеност: војничких знања ако је Ђорђије генерал, архитектонских знања ако су два Стефана хемијски индустрисајац, турбестских потукачких података док је Његовански генос торбарио Балканом. Како су сви истински велики романци у ствари породични романци (од првог *Илијаде*, до најбољег *Рат и мир*) то је и Пекић, онако мегаломански неснебивљив пред задатком, тако поставило своје главно дело, да можда први пут у историји светске књижевности проведе и отпари једну породицу кроз дугих дводесет векова. Нас у овом опшtro ојртваном профилу писца Борислава Пекића занимају ове, за нас битне, ознаке: да је Пекић писац не само проповедач људских судбина већи писац *моралних, интелектуалних, политичких, историјских, проблема* који су те судбине изазвали.

2.

Човек, литературни јунак Пекићевог романа *Ходочашће Арсенија Његована* припада реду људи побеђених у времену, али не и убеђених у исправност њихове победе. Он је изашао на улицу јуна 1968. (3. јуни), после 27 година добровољног изгнанства-одлуку да не излази из куће донео је још 27. марта 1941. године- са намером да обнови свој кућевласнички статус а бива захваћен студентским демонстрацијама, према којима, као човек "старог света", кућевласничког, има неодоливу одбојност. У роману постоје призори у којима он невољно учествује, у које је буквально скоро физички бачен, снагом физичких струја у којима се обрео, али све то служи само писцу да у духу свог јунака оживи, *ревоцира*, *проправља* социјалног насиља које су разарале уређењи државни (кућевласнички) поредак. *Три су тачке битне* у сећању Арсенија Његована: 1) Догађаји из његовог дечаћтва када је схватао рушилачку природу социјалистичке револуције, 2) догађаји 27. марта, када је случајно страдао у гомили демонстраната. "Живот Арсенија Његована", вели с разлогом Љубиша Јеремић, "између ових догађаја приказан је као последица, или очекивање разрешења неке судбинске напетости до које су довели неки поменути кључни тренуци.

Развијене слике којима се евокирају догађаји из ових тренутака, као и јунакова размишљања поводом њих, заузимају доминантно место у роману." (Љ. Јеремић, *Проза новог стила*, стр. 112).

Психолошки узев, реч је о човеку који се изгубио у времену, прихвативши да живи у изолацији 27 пуних година; социјолошки узев, може се примити као изданак једне социјалне групације чији статус препрезентује његова судбина: прегажене грађанске класе; историјски узев, Арсеније Његован је само честица која је свесна да се историја "враћа по своје" (вечно враћање истог).

Оно, међутим, што је специфичије од увиђања аспеката у којима се види његова судбина гледана *споља*, јесте оно фино, деликатно ткање његове мисли, која сутерше да је, у извесној мери, реч о суманутом, у сваком случају неприлагођеном човеку, али да та неприлагођеност има своју уверљиву, историјску и психолошку мотивацију.

Наиме, постоји једно фундаментално сазнање око којег се, као око матице, роје његове мисли и емоције. Посматрајући битку Реда и Нереда - реда који је за њега значио легалност, континуитет, право - и нереда - који је за њега: револуција, сила, дисkontинуитет и безакоње - Његован долази до своје жаринске мисли: "И сутра, када Арсенија Његована више не буде било, рађаће се људи који ће хтети да сабирају и сабрано деци својој у наслеђе остављају... И тако до века. Јер осећање поседовања неуничтиво је и трајаће колико и човек, а срце, ум, карактер, врлине и мане, успомене, добра и куће најзад, све је то само једног велико имање под хипитеком смрти, имање које животом својим увећавамо или растурамо" (*Ходочашће Арсенија Његована*, стр. 246-247).

Сликајући "првеног барјактара", као митског злодуха који иначе из доњих спратова историје, из њених сутерена, заправо, писац заправо сутерше да Арсеније Његован и није толико "залутао" колико се првом погледу може учинити. Историја нема уређен и унапред утврђен смисао; она се у извесном смислу може видети као серија себичности која се смењују на просценују људског пролажења. *Једна себичност се згусне у идеал промене и, пробудивши извесне историјске адекватне енергије, спасне и нестане са видика;* друга се јави са нешто изменењеним садржајем, па пробудивши своје "адекватне енергије" силази са просценујума пролажења. И тако у круг. Сваки од тих идеала, згуснутих себичности, може да изазове далекосежне последице у животима људи.

На том степену, Пекић допире, по нашем увиду до извесних дубљих константи историјског и политичког процеса. *Њега свести о томе шта се догађа на релацији човек - свет* јесте и могућност постепеног припитомљавања "злих енергија у свету".

Човек са дурбином Арсеније Његован, је, у ствари, човек који долази из старог времена да покаже како ново не мора бити и добро, и како се свако ново, по логици ствари, претвара у старо, трагове пустоши. Његова трагика и јесте у томе - наравно у сагласности са интенцијом писца - што је човек који *посматра* - човек са дурбином - а не човек који *дела*, за циљеве за које вреди делати. Све дотле док се кружићем окулара на свет могло гледати као на нешто што по својој вољи човек може приближити или удаљити, и он је изгледао као човек дела *власт онога који носи дурбин*. Међутим, кад се енергије тога света убрзавају, када "првене барјактар", као неко митско биће, запреми ће простор, не допуштајући лагодно смештање у видно поље дурбина, и дурбин и његов власник постају само зрно у великом налету историјског процеса.

Чини нам се, да се у тој тачки умног прозрења историјског процеса у нашем простору секу опажања Борислава Пекића и Слободана Селенића: српска грађанска класа је властиту судбину испуштала из својих рук у онда када је на њу гледала као на туристички скваћен призор. Тамо где су покренуте манихејске стихије које укидају разумевање и дијалог као могућност, нужно губи страна која аргументу снаге нема шта друго сучелити него аргумента.

Борислав Пекић је снагом луцидног, расног, писца створио лик човека поиметног у времену, али који се буди и на тај начин противи "наркози" под којим је био 27 година. Рафинованом иронијом, асоцијативношћу која се грана под диктатом једне богате духовне природе, духом једног знања о историјском процесу које подразумева да, у уметности, чињеница има "надчињеничу" вредност, а историјска збивања *надисторијско* значење, Борислав Пекић је у овом свом роману ("Ходочашће Арсенија Његована") показао да најбоље ради дух који не престаје са радом и да ерудиција даје резултате у управној сразмери са имагинацијом која их слаже у убедљиве целине.

Писац који је по необичној агилности по концентрацији на задатке дела, тако мало лично на нас може и овде да нам буде и смер и опомена.